

Kronikk av historiker (PhD) Bjørn Tore Rosendahl,
Norsk senter for krigsseilerhistorie,
Arkivet freds- og menneskerettighetssenter

Nortraships hemmelige og omstridte fond

Si «Nortraship», og mange vil uttrykke sinne, bitterhet eller kanskje snakke om penger som forsvant. Nortraship er navnet på det norske statsrederiet under andre verdenskrig. Det sikret norsk eierskap til den store handelsflåten utenfor okkuperte Norge og sørget for store inntekter og politisk styrke til den norske eksilregjeringen.

Likevel er det kampen om Nortraships hemmelige fond som har formet manges oppfatninger om Nortraship. I de fem første bindene i Jon Michelets romanverk om krigsseilerne er det mange frampek til kampen om pengene i det hemmelige fondet, og det er et hovedtema i bind 6 som nylig ble lansert. Jon Michelet er ikke den første som skriver om dette. Men han når lengre ut enn noen andre, og gjennom fortellingen om Halvor Skramstad forklarer han hvorfor striden om disse pengene ble så vond og bitter for sjøfolkene.

Hva handlet saken om og hvilke penger var det snakk om? Fra å være en nøytral nasjon hvor både redere og sjøfolk tjente gode penger på å frakte varer i krigsfarvann, ble Norge i april 1940 et okkupert land og alliert med Storbritannia. For å unngå lønnskrav fra sine egne sjøfolk, krevde britene at de norske krigstilleggene skulle settes ned til britisk nivå. Drastisk nedgang i utbetalingene ble resultatet fra juli 1940. For en norsk matros kunne krigsfarttillegget bli redusert fra 700 til 100 kr. for en måneds seilas i krigssonen. Britene selv skulle ikke tjene på denne lønnsreduksjonen når de betalte for norske skipstransporter. Derfor ble det inngått en hemmelig avtale om at de skulle betale et mellomlegg inn på en egen konto. Ved krigens slutt skulle pengene stilles til disposisjon for et fond til fordel for norske sjøfolk. Det var dette som ble hetende Nortraships hemmelige fond.

Den dramatiske lønnsreduksjonen bidro til streiker på norske skip i flere amerikanske havner. I september 1940 lå 19 norske båter fast i New York pga. mannskapsmangel. Både gulrot og pisk ble tatt i bruk for å løse situasjonen.

Min egen nylig avlagte doktoravhandling har vist britenes dype involvering i håndteringen av norske sjøfolk under krigen – særlig i forbindelse med mannskapsproblemen sommeren og høsten 1940. Da intervenerte Churchill selv og tillot norske myndigheter igjen å øke krigstilleggene. Britene sørget også for at Norge og andre allierte nasjoner kunne opprette sjømannsdomstoler som et maktmiddel for å tvinge sjøfolkene til tjeneste. Dessuten ga britene tillatelse til at det hemmelige fondet kunne brukes som lokkemiddel for å få norske sjøfolk til å seile på norske skip.

Nortraships direktør startet i august 1940 å sende ut trykte «meddelelser» til alle norske skip og sjøfolk. Ved aller første anledning fortalte han at det etter krigen ville bli gjort betydelige utbetalinger til sjøfolk og deres etterlatte fra et sjømannsfond. Andre norske myndighetspersoner kom med liknende løfter. De sa aldri hvor mye penger det var eller

hvordan de skulle utbetales, men det skapte rykter og forventninger om et stort beløp som sjøfolkene ville motta når de kom hjem etter krigen.

Men slik gikk det ikke. Da krigen var slutt, var det 43,7 mill. kr. igjen i fondet, etter at rundt 90 mill. kr. var brukt til å finansiere krigstillegg utbetalt til sjøfolk under krigen. En grunn til ikke å betale pengene direkte ut i 1945 var frykten for at mange sjøfolk da ville gå i land. Det ville føre til mangel på sjøfolk i en tid hvor gjenoppbyggingen av landet krevde stor innsats fra handelsflåten. Det var også utbredte formynderske holdninger og manglende tillit til at sjøfolk kunne forvalte en større engangsutbetaling. I den kalde krigens tidlige fase hjalp det heller ikke krigsseilernes sak at kommunistene støttet dem. På anbefaling fra sjømannsorganisasjonene bestemte Stortinget dermed i 1948 at pengene skulle gå til opprettelsen av Nortraships Sjømannsfond, som skulle støtte skadde krigsseilere, enker og etterkommere. Dette fondet levde et stille liv, men med stor betydning for de som mottok støtte. Formelt ble det nedlagt i 1998, men Staten fortsatte likevel å utbetale tilskudd til de faste mottakerne av støtte.

Ingen sa seg uenige i behovet for denne typen hjelp og støtte. Men krigsseilerne mente at pengene i Nortraships hemmelige fond var tilbakeholdte krigstillegg som skulle vært utbetalt direkte til alle som hadde seilt i krigssonen. De organiserte seg i 1947, og etter vedtaket i Stortinget gikk de til rettsak, som de til slutt tapte i Høyesterett i 1954. De politiske og rettslige nederlagene ble selve symbolet på samfunnets manglende anerkjennelse av krigsseilernes innsats under krigen.

Fra midten av 1960-tallet ble krigsseilernes mange helseproblemer bedre kjent, og flere begynte å kjempe deres sak, med admiral Thore Horve i spissen. De ble hørt av regjeringen Borten, og i 1972 kom saken på nytt opp i Stortinget. Løsningen ble at alle som hadde seilt for Nortraship fikk 180 kr. for hver måned i krigstjeneste – penger bevilget over statsbudsjettet. De som hadde seilt i marinen eller hjemme i okkuperte Norge under krigen ble ikke omfattet av ordningen. Etterkommere etter krigsseilere som døde tidlig i krigen fikk heller ingen stor utbetaling. Dette var de såkalte Ex Gratia-pengene, et juridisk uttrykk som benyttes når man betaler ut noe man ikke egentlig er forpliktet til. Pengene skulle innfri forventningene som krigsseilerne hadde til en utbetaling etter krigens slutt. Fra Stortingets talerstol ble det understreket at utbetalingen var ment som «en takk og heder til krigsseilerne».

Krigsseiler Leif Vetlesen var blant de som engasjerte seg lengst og hardest i kampen om Nortraships hemmelige fond. Han så Ex Gratia-utbetalingene som en seier og konkluderte at «urettten var gjort god igjen.» Likevel har Nortraship og dets hemmelige fond fortsatt å være en verkebyll i deler av det norske samfunnet. Forhåpentligvis kan Jon Michelets siste bok om krigsseiler Halvor Skramstad gi allmenheten forståelse for denne bitterheten, men også bidra til å slå hull på noen av mytene om fondet.